

ПРОФЕСОР
М. І. РОСТОВЦЕВ.

49

ХС/II
Р-78 9
№ 80

ДАВНЄ МИНУЛЕ НАШОГО ПІВДНЯ.

№ 1559

КИЇВ
1918

20

Професор М. І. Ростовцев

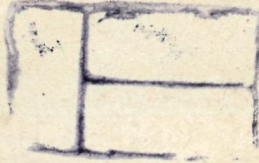
9(с)11

р-78
5498

9(с)11

р-78

9
Ф. 80

ДАВНЄ МИНУЛЕ НАШОГО ПІВДНЯ.

111554

~~111554~~

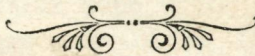
Переобліковано в 1938 році

Видання друге.

47.53

Переклад Л. Чикаленка.

БІБЛІОТЕКА
Вінницького Педагогічного Інституту
Інв. № 111554

Інв. № 68

ЕК

К И І В.

Друкарня Київської Губерніяльної Народньої Управи.

1918.

~~5498~~

*„Благодійне Товариство видання загально-корисних та
дешевих книжок“.*

№ 72

Мал. 1. Велика степова могила з Таврії.

Давнє минуле нашого Півдня.

I.

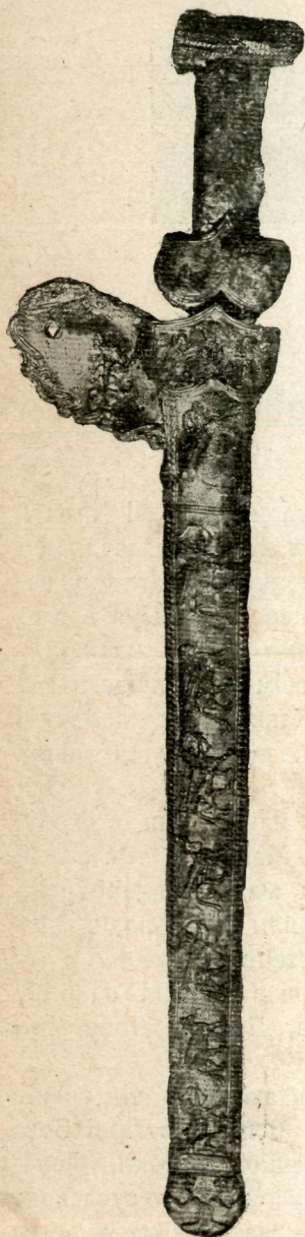
Там, де тепер на березі Чорного моря, в Таврії та на Кавказі стоять великі торговельні міста, де розкидано ясними плямами хуторі, палати, цілі села та міста з палат; там, де на березі моря та по долинах взатишку великі площі садів-виноградів чергуються з садками та перелісками, а в глибині краю, в безмежнім степу розлягаються золоті лани жита, пшениці—там колись провадилось зовсім інше життя, жили зовсім інші люде. Про нас та татар і чутки ще не було, і тільки по горах Кавказу та на Закавказзі жили ті-ж таки давні племена грузинів, гурійців, вірменів та інших народів цієї ріжномовної давньої-предавньої сторони.

За багато віків до Різдва Христового прийшли в наші степи з сходу, з глибини Азії, кочові ¹⁾ племена скитів та сарматів. Майже в той самий час з'явились на Чорному морі відважні мореплави та меткі крамарі-греки на своїх весельних байдаках та суднах з вітрилами. Ішли вони сюди, шукаючи золота; вабило їх рибне море, багаті на звіря степи.

Почали вони осажуватись селами по берегах моря в багатих на рибу затоках, в гірлах великих рибних річок: Дунаю, Бога, Дніпра, Дону, Кубані та Ріону.

Мало що дійшло до наших часів і від кочовників азіятів і від греків заходців, що збудували свої міцні та заможні городи: Ольвію в гірлі Бога та Дніпра, Пантікапей (тепер Керч) на березі Керченської протоки, Фанагорію в Кубанському гірлі, Танаїду—в Донському, Херсонес коло сучасного Севастополю, Діоскурияду—на Кавказькому побережжі. На місці тих городів

¹⁾ Пояснення дивись в кінці.

стоять тепер почасти нові міста, почасти-ж розлягається хвилястий степ, перекраєний балками та встелений травами та бурянами. Тільки пагорки на тих місцях, де стояли будівлі, та сила черепя з давнього посуду оповідають про те, що колись тут стояли розкішні оселі та городи.

Ще більш говорять нам про те сотні великих та маленьких, круглих та довгих, крутих та розлогих курганів-могил, під важкою землею котрих поховано колись заможних та вельможних горожан з тих городів, які вже більше не існують.

Ще менше лишилось від тих народів, що оточували навколо, наче ланцюгом, городи грецьких заходців. Вони здебільшого не будували городів, а як і будували, то складалися ці городи з невеличких, збудованих з битого каміння та глини будівель, а через те й зникли вони без жадного сліду. Все, що лишилось від цих кочовників та осілих мешканців наших південних степів, грецьких заходців, це—їхні могили, їхні гробки, великі та маленькі насипані горбики-кургани, де або поховано десятки бідного люду, або лежать по одному могутні та вельможні царі, або отамани окремих племен або народів.

Про те, як жили греки на нашому Півдні, про те, які були у них сусіди, як жили ті сусіди, в якого Бога вони вірували, що робили, про це мало оповідають нам письменники, їхні сучасники. Через те, щоб довідатись про їхнє життя докладніше та краще, так, як-би того хотілося знати, треба шукати нам інших, більш докладних відомостей.

Найкраще було-б розпитатись у них самих. Але вони вже тисячі літ, як лежать під землею, і не судилося нам почути їхнього голосу. Проте зникли вони не зовсім, де-що лишилось від них і до наших часів, і є надія тут, між тим, що лишилося, найти відповідь на наші питання.

Мал. 2. Меч в пихвах з могили багатого скитського царя.

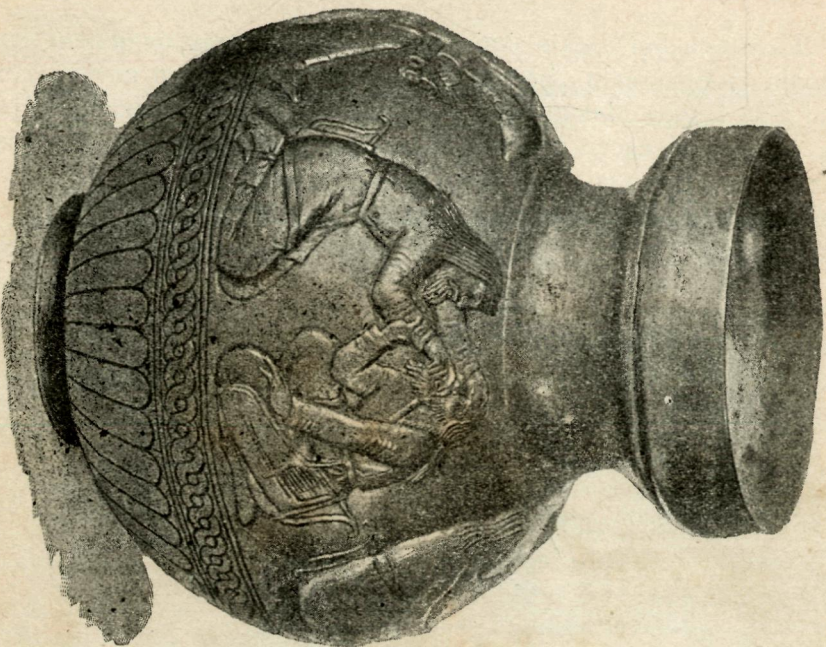
Зосталися від греків їхні городи, руїни мурів, будинків, вулиць, водопроводів та пристанів. Зостались склепи могильні, в котрих поховано їхні тлінні тіла і куди тільки зрідка добувались люде, бажаючи обікрасти покійника. Ці склепи часто повинні були бути справжнім житлом для мертвого, справжньою кімнатою. Тут йому робили ліжко, вирізане в скелі або складене з каміння, сюди кладено було його улюблені речі. Стіни тут оздоблювано було, як і в тих будинках, де жили, малюванням. Часто на таких ма-

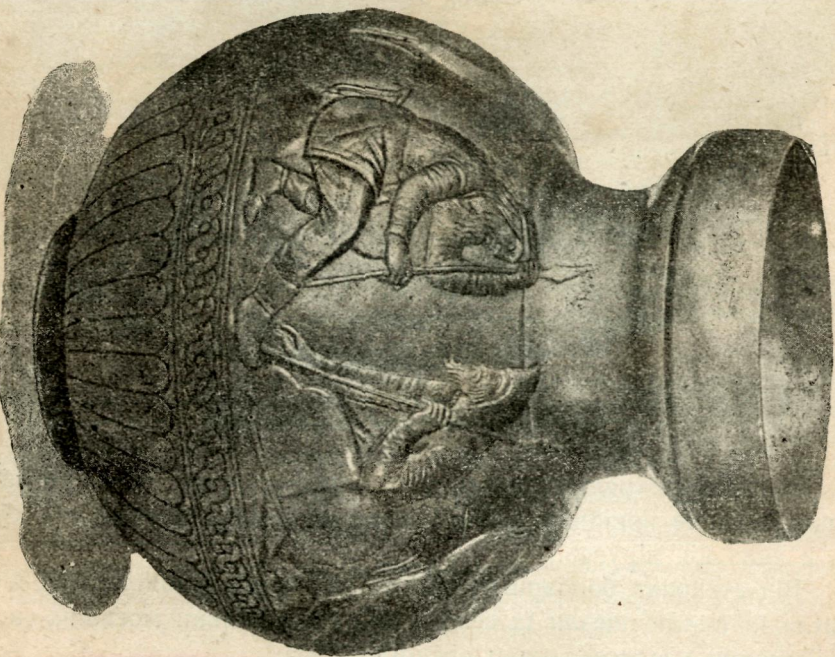
Мал. 3. Срібна визолочена посудина, знайдена в склепі скитського царя (могила „Солоха“).
Вирізьблено полювання скитів за диким звірем.

люнках, що прикрашували стіни та стелі склепів, намальовано було, як жив, що чинив покійник, доки був ще на землі; намальовано було тих богів, в яких він вірував.

Від степових барбарів²⁾, сусідів тих греків, лишилося ще й того менше. Житла їх шезли, шезли їх села, і лишились тільки могилки, в які разом покійниками клалося немало різного добра.

Мал. 4.

Мал. 5.

Мал. 4 і 5. Золота посудина з склепу скитського царя (могила Куль-оба, коло Керчі). З одного боку виріблено скита, що обмацує шелепи свого пораненого товарища; з другого боку — скитського царя, що розмовляє з своїм воєнком.

Давно було відомо мешканцям нашого Півдня, і в старовину і в наші дні, що недалеко від давніх городів лежать другі города з численними мешканцями—це города мертвих. Давно було відомо, що під степовими могилами віками лежать кістяки похованих, а також і все те, що поклали разом з ним ті, що ховали.

Споконвіку відомо також, що давні мешканці нашого Півдня не задовольнялись тим, щоб одягти покійника в чисту одежу, щоб опорядити його та покласти в домовину, як це ми робимо. Всі знали і знають, що разом з покійником в його могилу кладено було все, що було йому любого та дорогого на землі, все, що могло-б знадобиться йому після смерти, де він, як тоді вірили, житиме майже так, як жив на землі.

Кладено було його зброю, начиння та прикраси, кладено було різні речі хазяйського вжитку, кладено було овочі, квітки, віти дерев. Дітям клали їх наймиліші цяцьки.

І чим заможніший був покійник, тим більш пишно справляли його похорон: золота зброя, золотий та срібний посуд, перстні, намиста, обручки з щирого золота та коштовного каменю, череп'яні, прегарно розмальовані вази³⁾, золотом та сріблом уткане вбрання, оздоблені визерунками розкішні килими та ковдри і багато ще чого,—та всього не перелічиш.

Разом з славними отаманами ховали і коней їхніх і жалібного воза, клали в склеп коштовну срібну та золоту упряж, сідла, уздечки, хамути.

Знаючи це, околишні люде, тремтючи з жадоби, вночі потай, коли ще могилу стерегли нащадки покійникові, вдень отверто, коли щезли з лица землі навіть далекі родичі та нащадки мертвих,—розкопували вони давні могили, шукаючи там золота та срібла, міді та заліза. Але не так-то вже легко найти труну, порушити спокій небіжчика та пограбувати його могилу. Високо та багато нагорнено землі, тисячі пудів її накидано було колись над глибокою ямою, щільно зляглася ця земля: заступом її не вколупнеш, а подекуди насипано могили із каменю. Не розкидати такої могили одному чоловікові, а багатьох на таке діло не підібеш. Треба отже копати так, як копають льох, або так, як криницю. Але часто, коли з ліхтарем та копаницею в руках грабіжник уже добував до мети своєї, до своєї мрії, стіни

Мал. 6. Золота бляшка. На ній вибито скита, який догнав зайця і замахнувся на нього списом.

та стеля його льоху сідали, і от поряд з давнім покійником лягав на багато віків той, що хотів порушити його спокій.

Однак инколи де-кому випадало пограбувати покійника, винести з склепу все коштовне і розкидати його кістки. Зажерливий грабіжник перетоплював прегарні вази та намиста на метал, розбивав черепяний посуд, а решту розкидав. Багато, багато прегарних речей знівечено таким чином, дякуючи людській зажерливості.

Але прийшли часи, коли могилами давніх мешканців нашого Півдня почали цікавитись не тільки зажерливі люде, що люблять пожитись на дурничку; коли люде зрозуміли, що не в золоті та сріблі вартість цих могил, а в тому, що оповідають нам усі знайдені в могилі речі та сама могила про земне життя покійників, про їх заможність, про їх злидні, зброю, вбрання

та про їх віру. І тоді почали копати могили та добувати склепи не потай, не по-грабіжницькому, а цілком прилюдно та обережно, намагаючись все побачити, все спостерегти, все знайти і все переховати, бо инколи звичайнісінький черепяний горщик скаже вченому більше, ніж найгарніща золота ваза, або келех.

Вже не шукали тільки могил дукарів, а розкопували й могили бідарів, аби знати не тільки те, як жили вельможні дуки, але й те, як жив весь люд від царя до невільника, від дуки до старця.

Не задовольнялись люде науки одними могилами, почали копати й там, де стояли городи, стрімили в небо хорони та будинки. І тут копали обережно, розраховуючи та зберігаючи все, що знаходили. Особливо раділи, коли з окремих мурів скла-

дався повний плян будівлі, коли знаходили пам'ятки мистецтва, що прикрашали цю будівлю, коли з шматків складали та зліплювали цілу статую⁴⁾, або образ, або коли на каміннях читали колись-то вибиті на них написи. В тих написах говорилось чи про закон, котрого повинні були додержуватись мешканці міста, чи про бога, в якого вони вірували, чи про славного горожанина, що прислужився своєму краю.

Тяжкою і часто невдячною бувала праця вченого, який заступом та копаницею відкривав сліди минулого життя. Протягом цілих тижнів копають бувало землю десятки робітників і часто знаходять вже пограбовану мо-

Мал. 7. Золота бляшка. Вибито двох скитів, котрі братаються п'ять разом з одного рогу.

гилу, зруйновану до ґрунту будівлю, розбиті на дрібні шматки каміння з окремими літерами на них.

Але здебільшого праця вченого не пропадає дарма.

Недавно оце, після двох років тяжкої, впертої праці, в величезній могилі, яку місцеві люде називали „Солохою“, випало одному з відомих російських археологів (так звуть учених, що розшукують в землі людські вироби давніх часів та студіюють їх) знайти спочатку кінський похорон з золотою оздобою до двох уздечок і велику пограбовану могилу, а далі й другу, не порушену грабіжниками могилу могутнього та багатого царя. Невимовно зраділи ті, що були при цьому, коли виявилось, що склеп ще не був ніким досі порушений і що добро царя так і лежить, як було його покладено в могилу разом з царем за 2300 років до наших часів. А вбрання, в якому поховано царя, було вельми коштовне. Разом з ним поховали і всю його зброю, цяцьковану сріблом та золотом (див. мал. 2), і важкий золотий гребінець (мал. 15) та святий посуд з золота та срібла з коштовними прикрасами (мал. 3). Не забули поставити і їжи покійникові: мяса в величезних мідяних казанах, вина та оливи в величезних гостродонних глиняних глеках (амфорах), в яких привезено було їх з далекої землі...

Буває, що й випадок допомагає археологам. Майже сто років тому назад в околицях Керчи добували москалі по наказу свого начальства камінь з великої могили, яку татари називали Куль-Оба (гора попелу). Коли враз провалилась земля в одному місці, і стало видко якусь печеру. Сповістили начальство. В дірку спустились по мотузку, засвітили ліхтарь. Виявилось, що під камяною могилою-курганом збудовано було з тесаного каменю розкішного склепа. Вів до нього довгий стрільчастий коридор, далі йшла висока кімната з виступчастою стелею. Але тих, що ввійшли, не це здивувало. При світлі ліхтарів скрізь заблищало золото: в склепу, де поховано було покійника, було повно ріжного добра.

Коли огледілись, побачили посередині високу мережану скриню, а в ній кістяк високого кремезного чоловіка: поруч з ним тендітний катафальк⁵⁾,

Мал. 8. Золота посудина з склепу скитського царя (могила Куль-Оба коло Керчі). Скит перев'язує своєю товаришеві покалічену ногу.

а під ним лежав кістяк жінки. Коло кістяків лежали: коло першого—блисуча зброя, коло другого—обручки, намиста та прикраси жіночі; було тут і берло⁶⁾ покійникове, мабуть, ознака його царського стану. По-під стінами розсипано було тисячі фігурних бляшок, (мал. 6 і 7): певно, було завішано всі стіни килимами, на яких було нашито ці бляшки. В кутку побачили кінські кістки, коло них шолом⁷⁾ та наголінники⁸⁾ похованого царя, а також ще один чоловічий кістяк. Крім того в кімнаті було ще багато золотого, срібного та мідяного посуду, оздобленого чудовим різбленням (мал. 4, 5 і 8).

Але не встигли забрати все це добро, як почала валитись стеля; величезні каменюки загрожували життю тих, що були всередині. Все-ж таки встигли вихопити кращі речі, накреслити плян, намалювати кімнату. На ніч ставили сторожу, але скоро покинули, бо не надіялись, щоб хто-небудь, не боячись смерти від каміння, що валилось з стелі, відважився влізти до склепу. І от все-таки, коли якось вранці знову прийшли до склепу, побачили, що вночі його було пограбовано до-щенту; було забрано все, що не встигли винести на передодні. Грабіжникам пощастило знайти під долівкою склепу ще одну могилу з чудесними золотими речами.

По багатьох десятках літ тяжкої та марудної праці археологам пощастило знайти немало самих ріжноманітних, часто й прегарних річей. Жадна з них не щезла, жадна не була знищена та кинута, навпаки, все, що мало якесь значіння та здавалось цікавим, було забрано в особливі будинки-музеї⁹⁾ здебільшого в Петрограді, але багато переховується річей і в інших городах: в Москві, Одесі, Херсоні, Керчі, Севастополі, Києві. В Петрограді в Ермітажі¹⁰⁾ утворилась найбільша, єдина в світі збірка. Підіть туди, перейдіть через Керченську та Нікопольську зали. Ви побачите і розкішні мармурові та дерев'яні труни, і погребні статуї, котрі стояли над могилами і уявляють собою похованих, і написи, і статуї, які знайдено було на майданах городських, і каганці, що освітлювали підземні та надземні кімнати давніх могил, будинків та храмів.

Але найбільше тут прегарних мистецьких річей з золота та срібла: в Керченській залі ті речі, які належали мешканцям грецьких городів на нашому Півдні, в Нікопольській—ті, власниками яких були царі та вельможі кочових та осідлих барбарських племен, сусідів грецьких городів. Тут ви знайдете прегарну позолочену та посріблену зброю, останки металювої оздобы возів та катафальків.

Тут також знайдете десятки горшків, тарілок, келехів, мисочок, рогів для питва, сотні перстнів, разків намиста, браслетів, похоронних вінків, нашитих на одержу та на покривала бляшок і таке инше.

Мало того, що самі речі оповідають нам про життя нашого Півдня в старовину: на цих речах майстрі, що їх робили, часто змальовували життя тих, для кого ці речі було виконано. Дивлячись на ці речі, наче живемо разом з їх хазяїнами, серед їхніх родичів, в їхній хаті.

Що-ж нарешті розказали нам про давнє життя на нашому Півдні і старі письменники і здобуті в землі речі?

II.

В широких степах низів Кубані, Дону, Дніпра та Бога жило багато численних та ріжнومانітних племін. Більшу частину цих племін, що жили на захід від Дону, греки, а за ними й ми, називали скитами; другу частину, на схід від Дону, називали греки сарматами.

Своїми звичаями, життям та побутом ці групи мало чим відрізнялись одна від другої.

Коли вони з'явилися в наших степах, вони не жили на одному місці, як ми, не були хліборобами, що живуть по селах та хуторах, а жили, як гайдари-кочовники.

Головним їх добром були отари овець, череди товару, табуни коней. Сотні та тисячі пастухів переганяли ці табуни та череди з одного місця на друге, а за чередами та табунами їхали верхи їх власники, кінні та збройні лицарі, наглядаючи за порядком та захищаючи свої табуни та своїх невільників-пастухів від наїздів сусідніх ворожих племін.

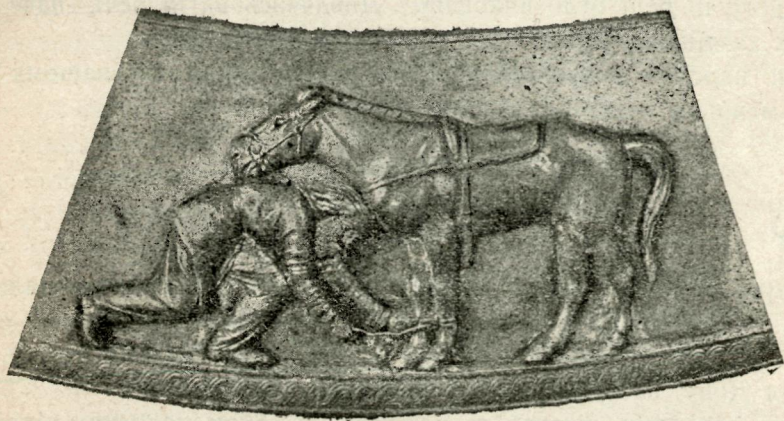
На своїх маленьких, але жилавих та кремезних конях (малюн. 9, 10, 14 і 15) літали ці лицарі по степах, даючи накази, караючи винуватих, ганяючи зайців та лисів (див. мал. 6) та воюючи з такими-ж, як самі, верхівнями-ворогами.

Іноді, покинувши свої табуни, отари та семі під охороною дужого загону, решта війська виїздила в похід, подивиться, чи не пощастить захопити сусідські табуни, а іноді й пограбувати сусідів-греків, що обробляли землю в околиці своїх городів. Часто досить бувало одної погрози, і греки залюбки відкупалися грішми та добром від наїздів своїх кочових сусідів.

Позаду черід, пастухів та панів, що їхали верхи за своїм добром, риплючи та коливаючи, сунулася сила силенна навантажених тяжезних волових возів (мал. 19).

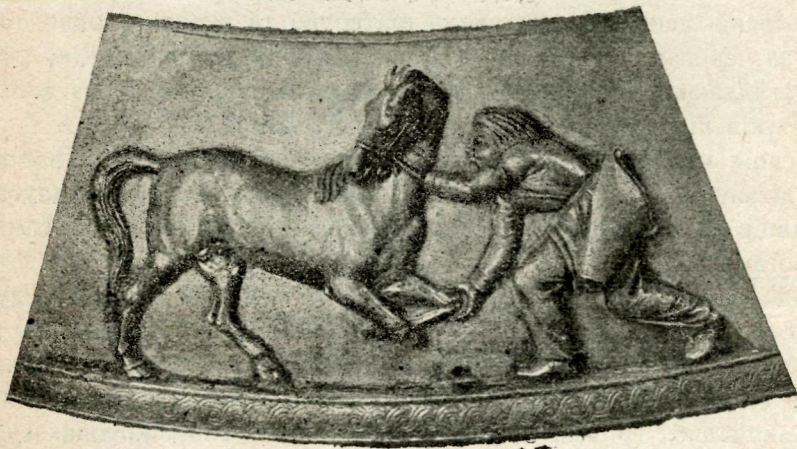
На возах, наче стіжки-скирти або клуні, стояли нап'яті з шкур та повсті шатра.

В цих шатрах сиділи жінки верхівнів-лицарів, плазувала їхня дівора, а за цими котигами йшли жінки та діти невільників гайдарів та чабанів.

Мал. 9. Різблення на великій срібній вазі (див. мал. 14). Скит пугає коня.

Вночі вони зупинялись, розташовувались, а коли місце було затишне, вода погожа, паша хороша, то розпинали шатра і зупинялись тут на тиждень, а то й надовше.

Мал. 10. Різблення на великій срібній вазі (див. мал. 14). Скит валить коня (?).

Зімою, коли степ укривався снігом, рушали вони далі, на південь. Од холоду закутувались в шкурятяну одягу, грілись коло вогнищ, ховались в шатра-юрти, затуляючись звідусіль шкурами та повстю.

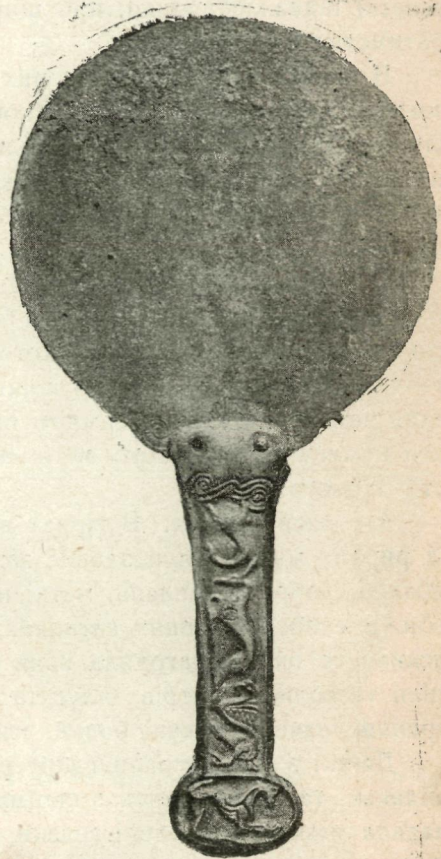
Часто на березі річки, де стояли кочовники, з'являлись зовсім чужі люде, що розмовляли іншою мовою.

Приїздили вони з гірл річок, з берегів грізного Чорного моря. Привозили вони вино та оливу, зброю та посуд, люстра (мал. 11), намиста (мал. 21), перстні, сережки, обручки (мал. 18).

Охоче збували вони свій крам, беручи за нього товарячі та овечі шкури, або захоплених в наїзді невольників. Частенько казали вони, що ще більше дали б свого краму, якби його міняти не тільки на шкури та рабів, а й на солону рибу, а що найкраще—на хліб. Найбільше купували у цих чужоземців-греків та найбільше продавали їм найбагатіші та найвельможніші кочовники князі та царі, у котрих худоба та раби-невільники рахувались на тисячі, а то й на десятки тисяч. Вони собі вимінювали найкращі речі. Золотом та сріблом сяли їх столи, коли справляли вони бенкет своєму товариству. В золотих та срібних келехах розливали грецьке вино, по стінах котиг висіла оздоблена золотом зброя: довга сокира (мал. 12), кривий лук, широкий сагайдак з стрілами, який греки називали горітом, короткий меч (мал. 2), гострий кінжал, коштовний грецький мосянжовий ¹¹⁾ шолом (мал. 13), мідяні позолочені наголінники, кріпкий щит.

Не менш коштувало й убрання: м'яккі, перевязані колі кісточок, шкур'ятяні, невисокі, гаптовані золотом чоботи, шкур'ятяні штани, гаптований каптанок, обшитий хутром, та шкур'ятяний цяцькований золотом пояс. Ознакою їхнього володарства, їхньої вельможности було різблене берло та коштовний срібний або золотий ріг для питва.

Таке-ж коштовне вбрання було й на їхніх жінках та дочках. На головах носили вони оздоблені золотом очіпки, на шиї намиста (див. мал. 21),

Мал. 11. Бронзове люстро.

в ухах та на висках коштовні сережки-ковтки, на руках різблені фігурами обручки (мал. 20), а підперезувались золотими поясами.

На бенкетах ці вельможні кочовники розмовляли про січі, про побитих ворогів, про славетні відважні вчинки, про щирість товариства та побратимства.

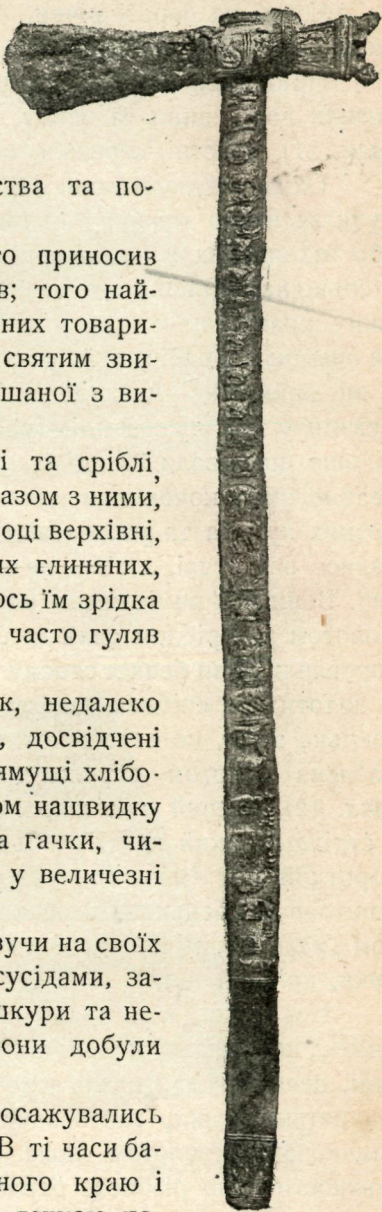
В найбільшій пошані у них був той, хто приносив своєму цареві найбільше голів побитих ворогів; того найбільше поважали, у кого найбільше було кривих товаришів-друзів, з котрими він ствержував спілку святим звичаєм, а саме: пив з одного келеха крови, змішаної з вином (мал. 7).

І от, коли царі та князі ходили в золоті та срібні, коли їхнє товариство воювало та бенкетувало разом з ними, всю тяжку працю робили ті, кого повоювали оці верхівні, заходці з далекої Азії. Пили вони з незграбних глиняних, ледве випалених кухлів, замість вина траплялось їм зрідка пити кумису¹²⁾, а до того по їх плечах досить часто гуляв батіг їхнього пана.

Але часи минали. В гірлах великих річок, недалеко від рибних місць, жили здавна заходці—греки, досвідчені рибалки, добрі мореплави, меткі крамарі та тямущі хлібороби. В своїх злиденних хатинках, під захистом нашвидку висипаного окопу, лагодили вони свої сітки та гачки, чистили та солили осятрів, білуг та складали їх у величезні череп'яні, наче справжні бочки, глеки.

Де-які з них рушали вгору річками, пливучи на своїх байдаках, та знайомились з своїми кочовими сусідами, закладали міцні торговельні звязки, міняли на шкури та невірників виробу свого далекого краю, які вони добули відтіля за солону рибу.

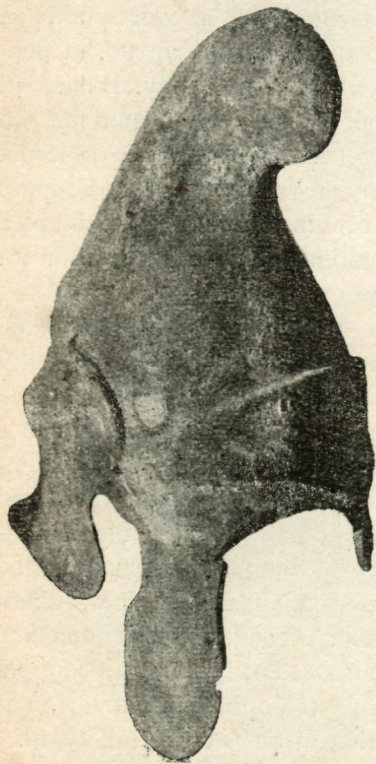
Де-далі зростали та багатіли ці села, осажувались нові, еднались одні з одними в міцні спілки. В ті часи багато грецького люду тікало від злиднів з рідного краю і простувало в „новий світ“, що вабив до себе лехкою поживою. Чим більш їх наїздило сюди, тим більше колись для них негостинне море (Понт Аксінський) робилось го-

Мал. 12. Довга оздоблена золотом сокира.

стинним (Понт Евксінський), тим міцнішими робились торговельні зносини з кочовниками і тим краще грецькі гопліти¹³⁾ з мідною та залізною зброєю могли відбити напади метких верхівнів.

Зміцнялись, людноли городи грецькі, а за ними розгорталась і їхня торгівля й їхнє рибальство. Не боячись нікого, горожане Ольвії, Пантікапею та Херсонесу виходили за камяні мури своїх городів, осідали в камяних будівлях

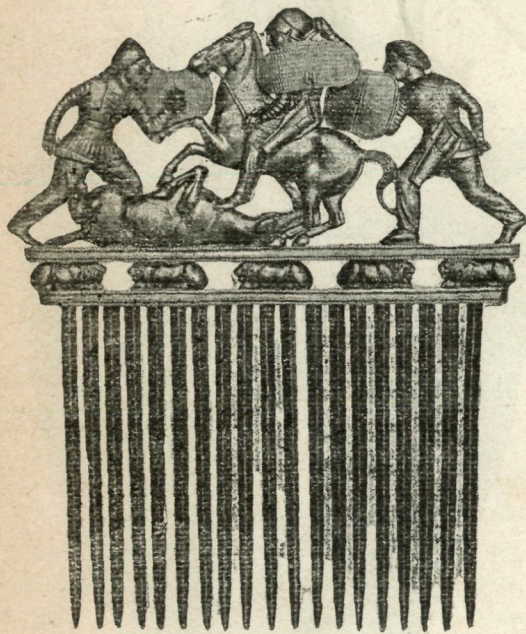
Мал. 13. Грецький бронзовий шолом.

Мал. 14. Велика срібна ваза для вина; знайдено її в склепі скитського царя (Чортомлицька могила). На горі вирізблено скитів, що ловлять та путають коней з царського табуна.

і мережили своїми плугами золоту цілину наших степів. Сіяли пшеницю та голломшу¹⁴⁾ для своїх співгорожан, що жили за мурами города.

Бачучи це, кочовники-сусіди, які й раніше инколи сіяли хліб, щиріше брались до плуга, запрягаючи в нього бугаїв та волів. Вони знали, що за хліб сусіди-горожане заплатять краще, як за шкури та невільників. Поволі осідали цілі племена. Колишніх пастухів їхні пани робили хліборобами, колишні князі-гайдари ставали дідичами-поміщиками та продавцями хліба. Саме в ці часи попит на хліб все збільшувався, ціни росли. В ріднім краї мешканців надморських городів, у грецькій землі, все більше та більше вимагали зерна, а разом з тим і риби, а може й солонини. Грецькі городи ки-

Мал. 15. Золотий гребінець, знайдений в склепу скитського царя, недалеко від Дніпра в могилі, яку тамошні люде називають „Солохою“. Вирізьблено скитського царя, який разом з своїм вояком нападає на ворога. Кінь ворога лежить вже забитий.

Найбільше руху в степах було на початку осені. На токах молотили пшеницю, віяли її, складали на вози та везли до річок, де грецькі купці сипали її на свої судна і везли до моря.

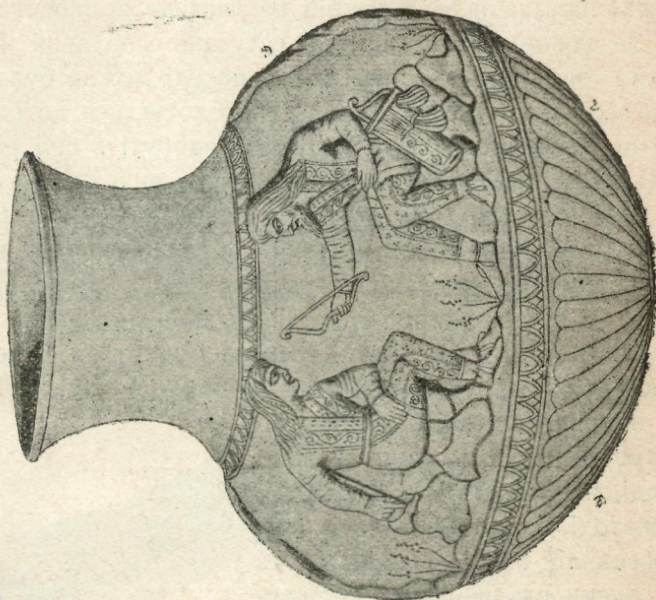
Здорово забагатіли в ті часи степові князі та царі. Ще більше назбирали золота та срібла, ще бучніші стали їхні бенкети, ще коштовніше зодягались їхні жінки. Вже не задовольнялись вони тими виробами, які їм при-

дали потроху хліборобство, горожане все більше брались за торгівлю та промисловість, а хлібороби за виноградарство, садівництво та розведення маслин на оливу. В грецькі чорноморські городи, а звідтіля до князів-степовиків та дідичів потекла сила грошей та сила добра за зерно. Вигляд степів змінився, і зробились вони подібними до тих, якими ми їх бачимо тепер.

По Дніпрові та його притоках, по інших степових річках, по Дону та по Кубані почали з'являтися села та хуторі. Колишні кочовники почали жити вже не в котигах та шатрах, а в хатах, а їх князі та царі будували собі міцні палаци, а навкруги, в тих місцях, куди найбільше наїздило грецьких крамарів, особливо в тих місцях, де з'єднувались річки, виростали справжні городи, де поруч з хліборобами жили й майстрі і місцеві та чужоземні купці.

возили грецькі купці; почали вони вимагати, щоб ті нарочито для них, на їхній смак, замовляли та привозили їм речі.

Коли вони замовляли великого срібного глека для кумису або вина, то вимагали, щоб на ньому грецький майстер вирізбив табун з найкращими кіннями та пастухами, щоб було видно, який убір на тих конях, як їх ловлять, путають, сідлають (мал. 9, 10 і 14). Коли хотів скитський царь мати коштовного золотого гребінця, то вимагав, щоб на ньому талановитий грецький різ-

Мал. 16. Посудина з Вороніжчини. Виріблено двох скитів. (Мал. М. В. Фармаковського).

MISSY

Мал. 17. Мідний казан з вухами, в якому варили м'ясо. бяр вирізбив його самого верхи на коні, в коштовному вбранні, зо всією дорогою зброєю в той мент, коли він беться з ворогами своїми, піщими та кінними вояками свого сусіда-дідица (мал. 15).

Щоб зазначити свій царський стан, він вимагав, щоб майстер вирізбив на коштовному, цяцькованому золотом та сріблом розі січу його з піщими та кінними ворогами або урочисту сцену, на якій він, царь, одержує ознаки своєї вельможности: своє берло та риг з рук найвищого божества, воло-

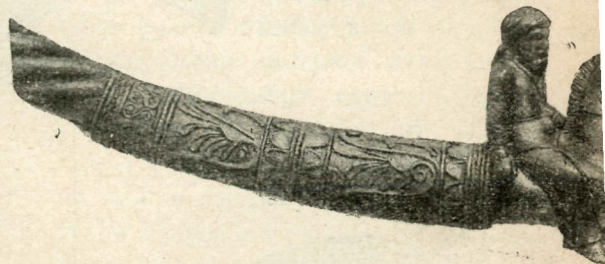
БІБЛІОТЕКА
НИЦЬКОГО ПЕДІНСТИТУТУ
Льв. №

Бібліотека
ПЕДАГОГІ
№ 9
26193

даря неба й землі, або з рук небесної та земної богині, господині землі та води, диких звірів, риб та птахів; з рук тої богині, яка захищала вельможних верхівнів скитів, тої, котрій найчастіше приносили в жертву овець та коней. За-для неї, великої богині, готували особливий круглий посуд з ясного золота та чистого срібла; на цьому посуді можна було бачити самого царя, всю його сімю та товариство, як воно готується до бою, або як після бою міркує про майбутні наїзди або гоїть здобуті в січі рани (мал. 4, 5 і 8).

Ці замовлення скитських царів було виконувано греками надзвичайно гарно. Усі дрібниці було видно на виконаних ними речах. З дивовижною умілістю було передано риси лица, вбрання, зброю; влучно схоплено рухи та стать коней, чудово сполучено між собою окремі постаті—все наче живе, все просто, до діла, гарно і в дрібницях правдиво.

Видно, що робили ці речі славетні майстри і за великі гроші, що знали вони життя скитів, їх звичаї, їхнє вбрання. І мов живі встають перед нами ті, що замовляли ці речі, ми бачимо ціле їхнє життя: ось вони на війні і в згоді, на бенкеті і серед табунів, ось вони тоді, коли приносять жертву своїй величній богині і коли беруть у неї ознаки влади, і тоді, коли виконують суд, або якісь розпорядки дають, і коли складають умови товариські, і коли б'ються на герці на славу божества на його святі, коли доганяють верхи швидкого зайця.

Мал. 18. Кінці великої золотої гривни (обручки, яку носили)
знайдено було на шийці

Встають перед нами і їхні жінки в коштовних, важких, гаптованих золотом убраннях, обвішані разками розкішного намиста та обручками, в коштовних очіпках з важкими сережками-ковтками в ушах та на висках.

Коли були заможні ті скити та сармати, котрі примушували кріпаків своїх орати та засівати для них побережжя річок, то ще заможніші були ті, що залишилися кочовниками, все життя яких провадилося в грабівницьких наїздах, у війнах та січах. Вони брали данину з грецьких городів, з грецьких крамарів і з своїх сусідів, багатих степових прибережних князів та царів. В їхніх котигах збиралась сила золота та срібла, їх схови ламались від різного добра.

Коли умірав якийсь з цих царів, то все племя довго справляло йому похорон. В ті часи жорстокі були звичаї такого похорону. Довго, довго возили тіло цареве по степах; в знак жалоби всі, що зустрічались по дорозі,

ранили себе чи калічили, а в день похорону над царевою могилою вбивали жінок та невільників, кололи сотні коней. Довгими рядами перед могилою розставляли на стовбах опудала з цих коней, садовили на коней опудала з конюхів та парубків, зарізаних на славу покійникові.

З годом звичаї помякшали, життя стало більш культурним, то й похорон зробився лагоднішим. Але й тоді вони zostалися багатими та розкішними. У важку різблену труну-домовину клали тіло царя. На високому возі, цяцькованому міддю та золотом, везли його до могили на возі, над труною розпинали коштовне шатро-катафальк. На чотирьох стовбах, цяцькованих бронзою, що стояли по кутках на возі, розпинали коштовні, яскраві, гаптовані золотом, оздоблені нашитими золотими бляшками, китицями та торочками килими. На них та на самих стовбах навішано було багато брязкалец та дзвоників. Бряжчав та дзвенів віз, коли повагом везли його степами четверо або восьмеро засипаних золотом та сріблом коней: вірили, що нечисті

перелякаються цього брязкоту та дзвону і не турбуватимуть покійника та його родичів. За труною йшла родина покійникова й несла золотий та срібний посуд, голосили та заводили нарочито на те покликані чоловіки та жінки, вели коней, гнали корів та овець.

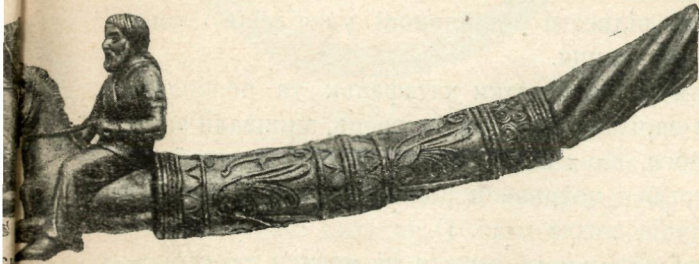
Ішли разом з ними призначені на смерть одна з жі-

нок та один з служок покійника; разом з ним повинні були вони лежати в домовині.

Серед широкого степу, здебільшого десь на горі, копали глибоку та широку яму, в стінах цієї ями копали пічурки, щоб класти в них різні речі, іноді копали довгі ходи, що вели до бокових ям чи печер. Над ямою будували на міцних вбитих в її дно палях дерев'яний дах.

Коли підїздив жалібний пеїед, покійника вносили і клали в могилу, покривали розкішною наміткою і розкладали коло нього зброю, ознаки його вельможности, жертвенний посуд та різне домашнє знаряддя. Здебільшого все золоте та срібне, коштовне, важке.

По стінах вішали одєжу, а самі стіни завішували килимами, прикрашеними золотими бляшками з вибитими на них постатями людей та звірів. Коло порога вкопували в землю рядами високі та стрункі глеки-амфори з

ана ши). Уявляють собою двох скитів-верховців. Цю гривну похованого в Куль-Обському склепу.

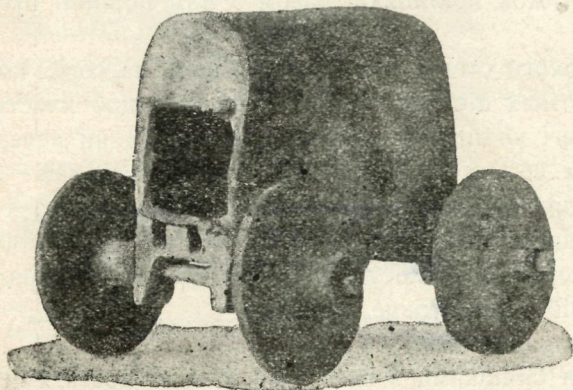
улюбленим вином покійника, з чистою прозорою оливою; не забували на одну посудину почепити і черпака, щоб легко було покійникові дістати оливи чи вина з цих глибоких гостродонних, з двома вухами, глиняних бочок. Ставили також тут важкого бронзового казана на присадкуватій широкій ніжці (мал. 17), а в нього клали величезні шматки баранини та яловичини—їжу покійникові на той світ. Поруч з ним становили другий казан дірчастий або дірчасту деку на коліщатках (мал. 22), в якій смажили мясо, котрим частували гостей.

Багато різали скоту та овець, поминаючи покійника, але особливу вагність надавали жертвам кінським. Мало того, що різали коней, які везли труну з покійником: різали всіх верхових коней, улюблених покійником, і усіх їх в коштовних уборах закопували або поруч з покійником, або в окремій ямі.

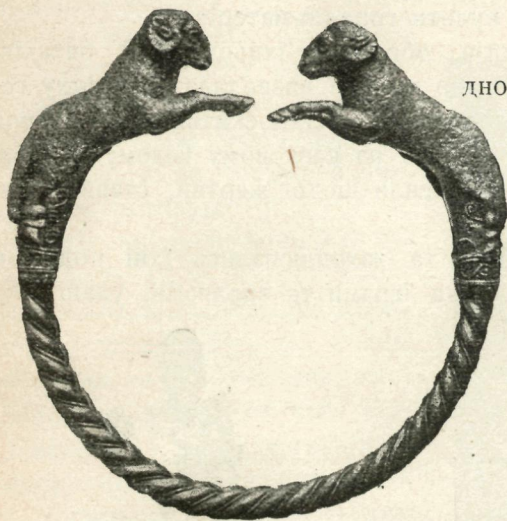
Поруч з царем кладено було його жінку, бо як гадали ті, що ховали, без жінки, повсякчасної служниці, важко буде жити покійникові на тім світі. А щоб було кому осідлати та підвести покійникові улюбленого коня, ховали з царем і улюбленого джуру-хлопця.

Коли кінчали похорон, то ламали на шматки катафалк та розкидали круг могили жалібний віз, зідали зарізану скотину та овець, випивали вино, а над покійником, над могилою його, що-дня, протягом тижнів, а то й місяців, висипали високу могилу-курган і покривали покійника на вічні віки цим насипом, в де-кілька тисяч пудів вагою (мал. 1).

Більше двох тисяч років пройшло з того часу, а ці могили ще стоять; багато з них ще й досі бережуть в своїй глибині кістяки царів-верхівнів, кістки їхніх коней і все надбане ними добро.

Мал. 19. Дитяча цяцька (черепяна) уявляє собою воза-котигу скитів-кочовників.

Мал. 20. Обручка грецької роботи.

III.

дночасно з тим, як багатіли степи, зростали і грецькі городи. З маленьких осад робились вони справжніми міцними городами, обмуровувались кам'яними мурами, прикрашувались великими розкішними хоромами, розкішними громадськими будівлями, широкими буркованими вулицями, гарними приватними будинками. Все нові та нові заходці з грецької землі знаходили собі тут притулок, чимало переселялось сюди й сусідів-барбарів, що переймали грецьку мову, грецькі звичаї, грецьке вбрання та грецьку віру.

Коло пристанів стояли сотні суден з заморських країв. Привозили вони сюди оливу, вино, золоті та срібні вироби, перісте скляне намисто, коштовні тканини, мідяні шоломи, розкішні дерев'яні ліжка та різблені дерев'яні труни, бронзові та мармурові статуї. Частину всього цього добра купували городяне греки, частина йшла далі в степи до царів та князів скитських та сарматських.

В спорожнені судна, в яких привозився весь цей крам, зсипали золоте добірне зерно, склали шкури, вкочували глиняні бочки з соленою великою та дрібною рибою.

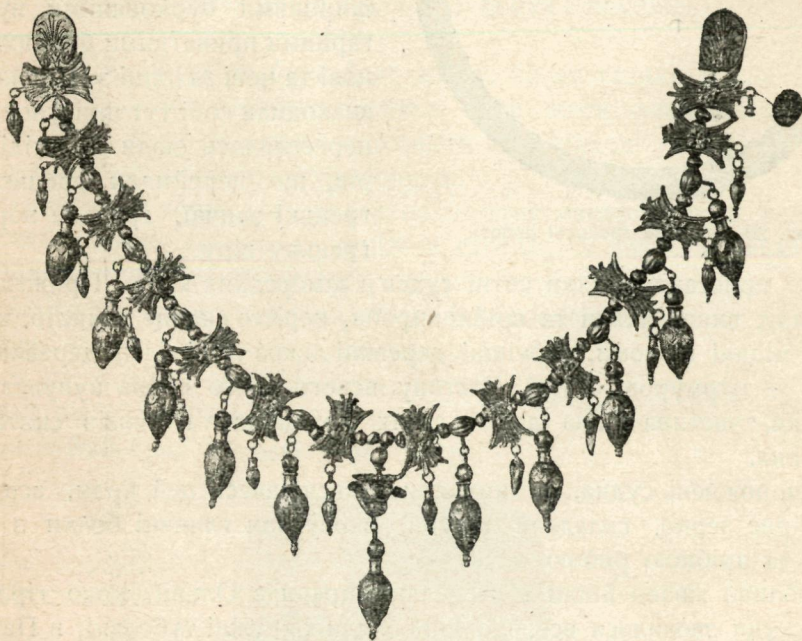
Особливо жваво йшли торговельні справи в Ольвії, коло гірл Дніпра та Бога, куди звозилося все, що виробляли окружні тубольці; в Пантікапеї, куди йшов крам з Азовського моря та з сусідніх благодатних степів Криму; в Танаїсі та Херсонесі, куди везли свій крам тубольці верховинного та степового Криму.

Городяне Ольвії та Херсонесу улаштували життя своє цілком на грецький кшталт. Так само, як в Греції, порядкували ними вибрані всім народом урядові люде; як і там, увесь народ обмірковував та подавав голос у своїх зібраннях за певні закони, зав'язував згоди, проголошував війни, а про все останнє радились радці на своїх зібраннях.

Як святощі, берегли городяне грунт громадського устрою тих городів, з яких вони виселились на далекі береги Чорного моря, берегли віру своїх батьків, свої давні грецькі культу¹⁵⁾, культу городів-матерів.

Але поважали вони і місцевих богів, оборонців їхньої нової батьківщини: грізну богиню Діву в Херсонесі, що завжди визволяла їх в лиху годину, коли їхньому військові тяжко ставало від сусідів-скитів; ясного героя Ахіла, котрий, як оповідали мореплавці, живе на казковому Білому острові. Будували їм хорони, ставили статуї, приносили щедрі жертви, ставили каплиці.

Не забували вони й того, чим жили та захоплювались їхні родичі в далекій Греції. Щиро захоплювались вони іграми та вправами, улаштову-

Мал. 21. Намисто чудової грецької роботи.

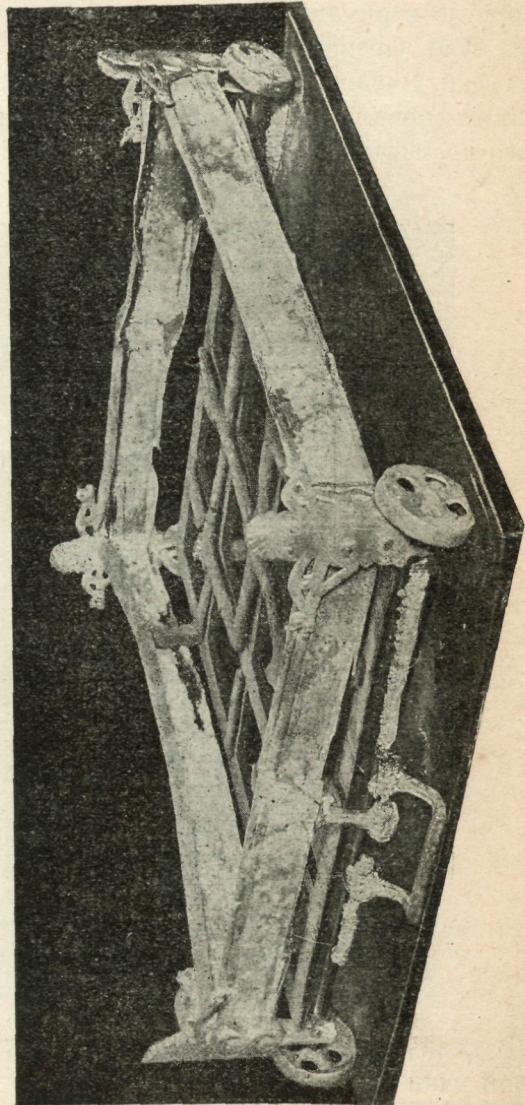
вали герці-перемоги та роздавали нагороди переможцям. Найбільш меткі та дужі їздили на колишню батьківщину, бували на тамошніх святах та герцях і переможцями у вінках верталися до-дому.

Добре памятали вони і рідних письменників, знали на память славетні поеми Гомера¹⁶⁾, плескали в долоні в своїх театрах Софокловим та Евріпидовим¹⁷⁾ трагедіям і співали гуртом рідних своїх пісень.

Своїх покійників вони ховали по грецькому звичаю. Спалювали тіло, складали попіл в урну¹⁸⁾ і закопували її в могилу, а над нею ставили звичайного мармурового або з якогось іншого каменю пам'ятника і на ньому вибивали ім'я покійникового або його портрет (мал. 23), а то інколи й віршовану епитафію¹⁹⁾.

Не забували вони й свого минулого. Вели реєстри своїх урядовців, писали історію свого міста, писали про те, з ким воювали та з ким в згоду входили, хто з городян був найповажніший, та найдужчий, наймудріший та найдосвідченіший в державних справах. Пам'ятали й про те, як їх визволяли від злої години-небезпеки рідні боги. Тих, що найкраще описували це все, щиро поважали та давали їм нагороди; давали їм золоті вінки, записували їхні заслуги на мармурових табличках, якими прикрашали городський плац.

Так само вшановували всіх, хто зробив добро їхньому городові, усіх, хто сміливо вів до бою городян, хто вертався з блискучою перемогою, хто на свій кошт будував в городі хороми богам та мури круг города, хто визволяв город в тяжку хвилину. Не забували й про чужоземців, що допомагали їм, коли траплялось бувати по справах далеко від рідної домівлі, десь на далекій чужині.

Мал. 22. Дірчаста дека на коліщатах.

Найвидатніших діячів ховали на громадський кошт инколи в склепах, вмурованих в городський мур.

Инакше складалося життя греків в давньому городі Пантікапеї. Тут тяжко було втримати в непорушеному вигляді рідні звичаї, рідну вдачу. Тяжко було перемагати сусідів, які дуже швидко засвоїли все, чим були дужі греки. Більше, ніж в інші міста, напливало в Пантікапеї мешканців з сусідніх степів, погано призвичаювались вони до грецького життя, до їхнього громадського устрою.

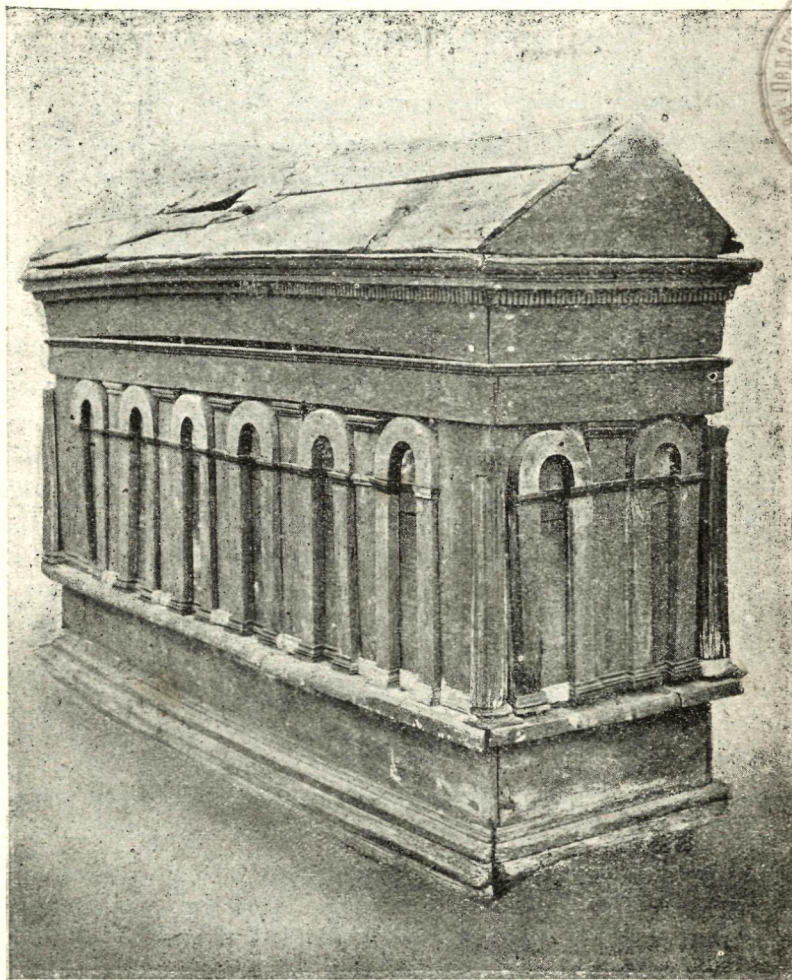

Мал. 23. Горожанин Танаїсу в повному озброєнні. Зброя та одяг у верховця скитські. Напис в перекладі каже (це різблення): „присвятив Трифон, син Андроменів“.

В тяжкі часи боротьби та війни з сусідами треба було віддавати усю владу в руки однієї людини—„тирана“, як звали таких греки. А коли влада та військо давались в руки одного, тяжко було горожанам назад їх добути.

От і виник в Пантікапеї особливий устрій, неподібний ні до Ольвійського ні до Херсонеського. Головою городу став один чоловік, котрого слу-

хались усі городяне, і котрий передавав свою владу уміраючи, як спадщину, своїм дітям та родичам,

Мал. 24. Труна, знайдена в одному з склепів у Керчі (Пантікапеї).

Але жаден город не був таким дужим та могутнім, як Пантікапей. Його володарі зробили поволі з грецького городу міцне царство, підбили під себе сусідні грецькі городи, царів сусідніх скитів та сарматів.

Утворилась міцна держава—Боспорське царство. Під владою його керовників було і гірло Дону і землі коло гірл Кубанських та мало не половина Криму, підвладні були їм і греки, і скити, і сармати.

Цілком инакше життя було в цьому царстві. На чолі його стояв господарь головного города—Пантікапею. Підвладні були йому городяне його городу і городяне сусідніх городів і околишні царі, володарі сусідніх скитських та сарматських племен. З-посеред них збірив він собі військо, яке обороняло його державу від сусідів та стерегло його владу. Був він і найвищим суддею та керовником всього життя, йому належала сила земель та сотні торговельних суден. В його руках була і сила і гроші.

Грецькі городяне втратили свою незалежність, але не забули ні своєї рідної мови, ні своїх рідних звичаїв. Не забули їх і володарі. В Пантікапеї та в підвладних йому городах, так само як і в Ольвії та Херсонесі, стояли грецькі храми, шанували там грецьких богів, будували театри та портіки²⁰), улаштовували перемоги, пам'ятали своє минуле. Але багато де-чого позичили вони і в сусідів.

Нігде в іншому місці не ховали так бучно та розкішно багатих городян, а особливо володарів-керовників, як тут: мурували для них кам'яні склепи, висипали над склепами високі могили-кургани та клали в могилу силу золота та срібла. Клали покійника в коштовній різбленій та мальованій труні (мал. 24). Стіни склепів завішували тканинами й килимами та оздоблювали розкішними малюнками. Багато де-чого тут нагадує те, що ми знаємо вже про скитських царів та князів.

Чим більше Боспорське царство багатіло та міцніло, чим ширше була влада його керовників, чим дужче ширилась його торгівля, тим далі відходило воно від давніх грецьких звичаїв, тим різнороднішими ставали його мешканці, тим більш своєрідним робилось його життя та ввесь його вигляд.

IV.

Багато часу жили таким життям наші степи. Але поволі мінялись умови життя в Греції та в сусідніх краях. Заможне та вільне життя скитів викликало заздрість до них з боку їхніх сусідів. Першими, що були охочі забагатіти з їх добра, були ті західні племена, що жили по Дунаю і по лісах та горах Германії. Були тут і присадкуваті верхівні-тракійці і високі та кремезні, довговусі з кострубатим волоссям, озброєні довгими гострими ме-

чами кельти, що наводили жах на всю Грецію та Італію, були й велетні германці з блакитними очима, руді, з чудернацькими чубами, з сережками в ушах, одягнені в шкури та озброєні довгими списами та важкими булавами. Заздріли скитам і їхні східні сусіди степовики, войовничі сармати, що жили межі Доном та Волгою, до яких майже не докочувалась торговельна золота хвиля з грецьких городів, яких зі сходу все натискали племена, що рушали з середне-азіатських степів. Хотілося їм пожитись золотом своїх заможних братів, з якими вони зустрічалися на межах своєї землі. Їхніх родичів та сусідів на Кубані обороняла та захищала грецька держава, що виросла та зміцнілась тут, коло города Пантікапею (тепер Керч), заможне та могутнє царство Боспорське. Рушати в його бік було і небезпешно і тяжко.

Але майже без усякого захисту зоставалися степи на захід від Дону: городи, села та хуторі по берегах Дніпра та Бога. От туди-то й рушила сарматська орда. Одно племя за другим переходило Дін. В степах стикались верхівні-вояки та піше товариство скитів з закованими в панцері сарматськими лицарями. Як коли серед трупів побитих сарматів, знаходили скити та греки на диво собі вояків-жінок, дужих та відважних „амазонок“. І от пішла гуляти по світу гарна казка про те, що десь-то на білому світі, коло Чорного моря, живе відважне племя амазонок, самі собі без чоловіків, завжди верхи на конях, завжди в січах та боях.

Войовничі та сміливі були сармати, але не відставали в цьому від них і їхні жінки. Не дарма-ж у сарматів племенами та народом керували то царі, то цариці. Одна з них Амога, розсердившись колись на скитського царя, що жив у Криму, та обороняючи від нього своїх спільщиків, греків Херсонеських (тепер Севастополь), з самих берегів Азовського моря з своїм вірним товариством, верхи на конях, полетіла за сотні верст, переміняючи коней в дорозі, захопила живцем скитського царя в його власному коші-таборі, не давши йому часу прийти й до памяти, не то що оборонятись.

Тяжко було скитам боротися з такими ворогами, а тут ще з заходу, як казано було раніш, все напірали ще страшніші вороги. І почала вали-

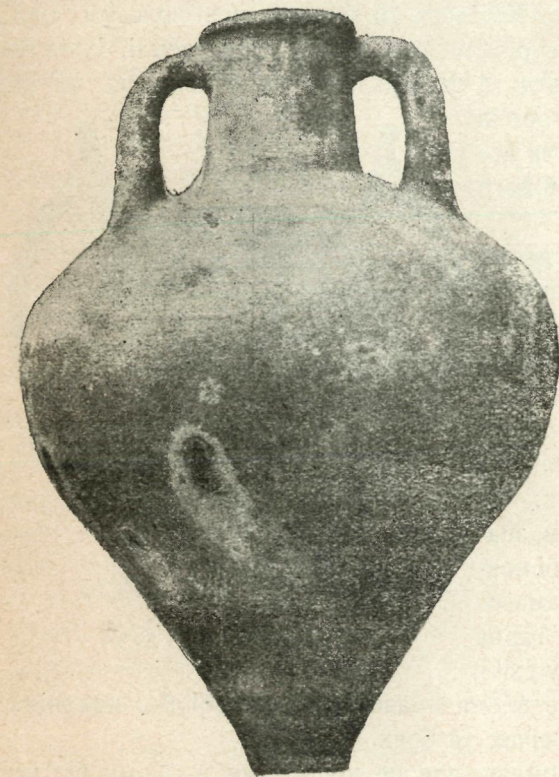
Мал. 25. Скитський посуд.

тись велико-скитська держава. Зацілинялись степи, спустошувались города, нічого вже було продавати грецьким купцям, нічого було сплавляти вниз по річках.

Знову дичавіють степи, знову бідніють та мизерніють тубольці; тільки одні за одними то з заходу, то зі сходу проходять через ці степи все інші та інші народи та племена, стинаючись та знищуючи один одного, не даючи

одно одному змоги осістись, заспокоїтись, взятись до справжньої праці, запровадити справжнє робоце життя.

Хиріє та вяне й той город, який був звязком між греками та скитськими народами, спустошується і ледве животіє колись-то славна Ольвія, зо дня на день где вона свого загину, зо дня на день підходять до міцних її мурів задрі царьки та вимагають то грошей, то коштовних річей, викупу за дозвіл жити та торгувати тим, що лишилося ще в сусідів-кочовників. І немає сили оборонятись і немає звідкіль платити. Захирів город, зубожіли мешканці-городяне, заскориніло та здрібноло життя, перестали осідати нові заходці з далекої ясної Грецької землі.

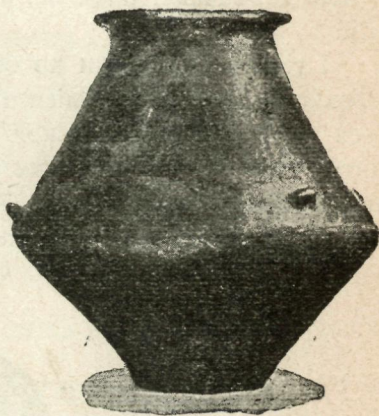
Мал. 26. Грецький посуд (амфора), вживаний у скитів. грецьким городам, а все-ж лекше ніж Ольвії. Спочатку ці хвилі народів, що посувались з заходу та зі сходу, не захопили були ні степів прикубанських ні кримських. Затримались тут більш культурні, давні мешканці степів, хлібороби та дідичі. Було що купувати та продавати і Пантікапееві і Херсонесові.

Але руїна загрожувала і їм, і тільки дужа Римська держава вирятувала та оборонила їх від їхніх близьких та далеких сусідів ще на де-кілька віків.

Життя в цих городах стало не те, що було колись; не було відклята достати тих скарбів, які сюди плили колись з Греції, не осажувались більш в них нові мешканці, кожну хвилину треба було ждати небезпеки, ждати нападу та наїзду.

Озброєному треба було виїздити в степи і літом і зимою, щоб оборонити свої табуни та череди. В шатрах та котигах треба було жити тим, хто орав та сів недалеко городу. Від моря до моря треба було висипати міцні вали, щоб мати можливість обробити свою землю, щоб мати хліба на харч та на продаж. Не раз треба було виїздити усьому військові в степ, щоб віддячити насильникам та грабіжникам.

Не краще було й купцям. З верховин кримського побережжя, з лісових берегів північного Кавказу виїздили на човнах дикі таври, бородаті присадкуваті кавказці. Грабували кораблі, захоплювали людей, а потім різали бранців в своїх гірських гніздах, кроплючи їхньою кровю вівтарі своєї великої богині. При таких умовах мешканці городів Боспорського царства все більше та більше дичавіли і робилися схожими на своїх сусідів степовиків; так само, як вони, одягалися, так само озброювалися, так само ховали своїх покійників, забували грецьку мову, забували давні звичаї та старих богів.

Мал. 27. Скитський посуд.

Мал. 28. Скитська чарочка.

Прийшов час, коли самому великому Римові стало важко справлятися з сусідами, що з усіх боків напірали на нього. Бракувало війська, бракувало грошей на боротьбу з ними, бракувало і людей і мечів.

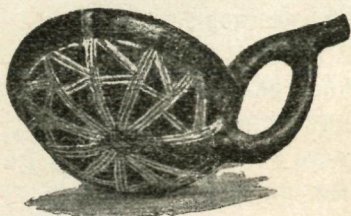
Тяжко стало обороняти навіть рідну Італію, сусідню Галію та Гішпанію; не до далеких убогих грецьких городів на Чорному морі було тоді римлянам.

Без захисту, серед моря все інших та інших племен, що напірали з усіх боків, нидіють грецькі городи, руйнуються та спустошуються один за одним. Де-які тільки живогіють з них і якомсь доживають до наших часів. Від більшості з них не зосталось нічого. Розвалилися хороми, зруйнувалися

будинки, развалено було мури. І тільки могили в околицях грецьких городів розказують нам про давнє славетнє їхнє життя.

А в тім степу, де колись жили скити та сармати, одна хвиля народів зганяла другу. За сарматами посунули зі сходу одно за другим страшні тюркські племена, пройшов страшний Атіла зі своєю гунською ордою, пройшли хазари, печеніги, торки, половці; з півночі та з заходу рушали все нові та нові германські племена, а найстрашнішими та найдужчими з них були готи.

І тільки тоді, коли по берегах Дніпрових знову розквітло нове хліборобське життя, коли в ліси та степи України (Київщини і Полтавщини, Полісся та Галичини) широкою хвилею полинула пізня грецька культура Візантії, коли осяяла тутешніх селян Христова віра—тоді почалася тут нова епоха історії, виросла нова культура, почалося нове життя, наше життя, зовсім инше, ніж те, яким жили колишні мешканці наших степів.

Пояснення перекладчика.

1) **Кочові народи**—люде, що живуть з скотарства, і через це не сидять на одному місці, як ми, а переходять з краю в край, шукаючи для своєї скотини паші.

2) **Барбар**—грецька назва, яку прикладали греки до всіх народів чужого роду, культури та мови. Тепер цю назву прикладають до народів, чи до окремих людей, щоб зазначити, що вони в своєму розвитку, особливо духовному, стоять нижче того ступня, до якого дійшла Європа.

3) **Ваза**—латинська назва, означає взагалі посуду якої-то не було форми та з якого-б матеріалу вона не була зроблена. В давні часи славились греки своїми черепяними вазами, розмальованими чорним на червоному та червоним на чорному тлі. Ці вази вивозились з Греції і в наші краї, і про них іде тут мова.

4) **Статуя**—латинська назва, означає зроблену з якого-б то не було матеріалу (глини, дерева, каменю, металю) людську постать.

5) **Катафальк**—(італійське слово), означає мари чи взагалі ту річ, на якій несли або везли труну з покійником до могили.

6) **Берло**—коштовна палиця, яку тримають в руках князі та інші вельможні особи, як ознаку своєї влади (жезл, скипетр, булава).

7) **Шолом**—метальова шапка, яка захищала голову від поранення мечем, списом або стрілою.

8) **Наголінники**—метальові вигнуті дощечки, що привязувалися спереду до голінок (голінів), щоб захищати їх від поранення на війні.

9) **Музей**—(греко-латинська назва), означала колись у греків та римлян невеличкі храми, присвячені богиням-музам, яких, згідно їхній вірі, було 9, і які заправляли науками та мистецтвами. В цих музеях між иншим переховувались ріжні речі, що мали звязок з наукою та мистецтвом. В пізніші часи музеями стали зватися збірки ріжних коштовних, старовинних та дивовижних річей, які мались при дворах вельможних та заможних людей. Таке значіння мали музеї дуже довго і подекуди ще й досі існують установи цього характеру. Поряд з такими музеями вже давненько при наукових закладах (академіях, університетах) утворилися збірки річей, які належали до наук та мистецтв, і які були матеріалом, на котрому вчені робили свої наукові спостереження та навчали своїх учнів. Ці музеї вже мали иншу мету, і зовсім инший був їхній устрій. Це були перш за все громадські установи, себ-то доступні для ширшої громади; з другого боку, це були наукові установи; в них було розміщено річі в такому порядку, щоб легше було зрозуміти, що до чого стосується, що з чим звязане. Там було введено наукову класифікацію, яка полекшувала студіювання. В наші часи майже тільки такі музеї і існують. Скрізь, де йде наука, скрізь, де є потреба в науці, скрізь вони закладаються тепер, а в самі останні часи в де-яких галузях наук та мистецтв з'являються музеї, які переїздять з місця на місце, щоб облегчити доступ до себе та знайомство самим біднішим верствам громадянства. В найменших навіть городах, як тільки з'являється наукове життя, з'являються і музеї, і це по всіх краях так, по всьому культурному світі. Так само шириться цей рух і у нас на Україні. Сила городів не тільки губерських, а навіть повітових мають у себе музеї, у

майже земства дбають про те і, дякуючи цьому, ми маємо досить поважне число таких устанав. Музеї бувають такі, що знайомлять нас з життям інших людей та чужих країв та навчають нас тому, що там є доброго та цікавого, а є й такі, що мають метою допомогти глядачам зрозуміти і той край, де вони самі живуть, щоб вони довідались, побувавши в музею, про те, що доброго є в їхнім краю, чим він багатий, чим він відомий, чим він в старовину славився, які в ньому люде жили за давніх часів, відкіля вони прийшли, як жили і що робили і т. д. Такі музеї облегчують і працю вченим. З музеїв, які знайомлять нас з минулим України, маємо: в Києві—городський музей, в Чернігові—земський імени Тарновського, в Полтаві—земський, в Катеринославі—земський імени Подя, в Одесі—городський, в Катеринодарі—військовий, в Харкові—університетський. Крім цих більших музеїв, маємо силу дрібних по менших, а то й повітових городах.

¹⁰⁾ **Ермітаж**—(французьке слово), по нашому—самотина. Так назвала цариця Катерина II свій власний музей в Петрограді у палаці, куди вона ходила відпочивати від праці „на самотині“. Згодом цей царський музей дозволено було оглядати і стороннім людам. Тепер це один з найбагатчих музеїв Московської держави.

¹¹⁾ **Мосянж** або бронза—сплав міді з оливою; з нього роблено в старовину, коли не вмiли ще обробляти заліза, різні вироби, а головне—зброю. Сплав цей твердіший, як мідь та олива нарізно.

¹²⁾ **Кумис** (тюрське слово)—хмільне питво з кобилячого молока.

¹³⁾ **Гопліти**—(грецька назва); так називались піші, сильно озброєні грецькі салдати.

¹⁴⁾ **Голомша, оркиш, полба**—так називають в різних місцях породу зерна, щось середнє між житом та пшеницею.

¹⁵⁾ **Культ** (латинське слово); так називають всі зовнішні прояви людської віри в бога: одправа, молитви, жертви, храми.

¹⁶⁾ **Гомер**—так звався сліпий грецький кобзарь, який пеначе-то склав дві величезні поеми-думи: „Іліяду“ та „Одісею“, про славних грецьких лицарів Ахіля, Одісея та інших, про їхні війни та пригоди. Думи ці було записано чорез багато часу після Гомера, коли навіть напевне сказати ніхто не міг, чи був він справді і чи він таки склав ці думи. Події, про які говориться в думах, були більш, як за тисячу років до Різдва Христового.

¹⁷⁾ **Софокл та Евріпід**—славені грецькі письменники, які жили за 400—500 років до Різдва Христового, і твори яких виставлялися тоді в театрах, їх і у нас тепер инколи виставляють.

¹⁸⁾ **Урна** (латинська назва)—глезик з накривкою, в якому держали попіл з спаленого покійника.

¹⁹⁾ **Епитафія** (грецьке слово)—надпис на надгробку над могилою з короткою оцінкою життя та вдачі покійника, або просто надпис з теплим словом про нього.

²⁰⁾ **Портік** (латинська назва)—невеличка чотирьохкутна будівля з дахом, в якій завжди одну стіну, а инколи й всі було замінено рядом кам'яних стовбів-колон. Коли таку будівлю ставлено було коло якоїсь більшої, то вона мала значіння нашого ганку чи піддашку, але їх ставили часто окремо і не тільки приватні люде, але й цілі громади для громадського вжитку. Під захистом від спеки та дощу гуляла та забавлялася там молодь, збиралася для своїх бесід і громадяне старшого віку.

ВИДАННЯ
„БЛАГОСДІЙНОГО ТОВАРИСТВА“

Ціна 1 карб.

СКЛАД ВИДАННЯ:
Книгарня Т-ва „ДРУКАРЬ“
Київ, Хрещатик № 50.